ΤΟΝΟΙ & ΠΝΕΥΜΑΤΑ

Α'. Οι τόνοι και ο τονισμός

1. Τόνοι

Σε κάθε λέξη που έχει δύο ή περισσότερες συλλαβές μία από αυτές τονίζεται, δηλ. προφέρεται πιο δυνατά από τις άλλες. Για να φανερώσουμε στο γραπτό λόγο ποια είναι η συλλαβή που τονίζεται, γράφουμε πάνω στο φωνήεν ή το δίφθογγο της συλλαβής αυτής ένα σημάδι που λέγεται τόνος: φέ-ρω, φε-ρό-με-θα, φε-ρο-μέ-νη, φεῦ-γε, ἀ-πό-φευ-γε, ἀ-γα-θός, ἀ-νήρ.

Οι τόνοι είναι τρεις: η **οξεία** (΄), η **βαρεία** (') και η **περισπωμένη** (~):

2. Ονομασία των λέξεων από τον τόνο τους

Σε κάθε λέξη πάνω στο φωνήεν ή το δίφθογγο της συλλαβής που τονίζεται σημειώνουμε κάθε φορά. έναν ορισμένο τόνο (πβ. §38 και § 39). Κατά τη θέση που έχει ο τόνος σε μια λέξη και κατά το είδος του η λέξη αυτή λέγεται:

1) **οξύτονη**, αν έχει οξεία στη λήγουσα: πατήρ·

2) **παροξύτονη**, αν έχει οξεία στην παραλήγουσα: μήτηρ·

3) **προπαροξύτονη**, αν έχει οξεία στην προπαραλήγουσα: λέγομεν·

4) **περισπώμενη**, αν έχει περισπωμένη στη λήγουσα: τιμῶ·

5) **προπερισπώμενη**, αν έχει περισπωμένη στην παραλήγουσα: δῶ-ρον·

6) **βαρύτονη**, αν δεν τονίζεται στη λήγουσα: ἄνθρωπος, λύω, κελεύω.

3. Τονισμός. Γενικοί κανόνες τονισμού

Ο τονισμός των λέξεων στην αρχαία ελληνική γίνεται κατά τους εξής γενικούς κανόνες:

1) **Καμιά λέξη δεν τονίζεται πιο πάνω από την προπαραλήγουσα** (όπως και στην κοινή νέα ελληνική): λέγομεν, ἐλέγομεν, ἐλεγόμεθα, ἐπικίνδυνος, ἐπικινδυνότατος.

2**) Όταν η λήγουσα είναι μακρόχρονη, η προπαραλήγουσα δεν τονίζεται**: (ή βασίλισσα, αλλά) της βασιλίσσης, (άμεσος, αλλά) αμέσως.

3) **Η προπαραλήγουσα, όταν τονίζεται, παίρνει πάντοτε οξεία**: τιμώ-μεθα, παρήγορος, πείθομαι.

4) **Κάθε βραχύχρονη συλλαβή, όταν τονίζεται, παίρνει πάντοτε οξεία**: νέφος, τόπος, ἀγαθός.

5) **Η μακρόχρονη παραλήγουσα, όταν τονίζεται, παίρνει οξεία εμπρός από μακρόχρονη λήγουσα**: θήκη, κώμη, παιδεύω, κλαίω.

6) **Η μακρόχρονη παραλήγουσα, όταν τονίζεται, παίρνει περισπωμένη εμπρός από βραχύχρονη λήγουσα**: κῆπος, χῶρος, φεῦγε, κῶμαι.

7) **Η θέσει μακρόχρονη συλλαβή ως προς τον τονισμό λογαριάζεται βραχύχρονη**: αὖλαξ, κλῖμαξ, μεῖραξ, τάξις, λύτρον (βλ. § 33, β).

8) **Η βαρεία σημειώνεται στη θέση της οξείας μόνο στη λήγουσα, όταν δεν ακολουθεί στίξη ή λέξη εγκλιτική** (βλ. § 43,1 και § 50): ὁ βασιλεὺς τὴν μὲν πρὸς ἑαυτὸν ἐπιβουλήν οὐκ ᾐσθάνετο...

4. Ειδικοί κανόνες τονισμού

α) Η ασυναίρετη ονομαστική, αιτιατική και κλητική των πτωτικών, όταν τονίζεται στη λήγουσα, κανονικά παίρνει οξεία:

ὁ ποιητής, τὸν ποιητήν, ὦ ποιητά· οἱ ποιηταί, τοὺς ποιητάς, ὦ ποιηταί· ἡ φωνή, τὴν φωνήν, ὦ φωνή· αἱ φωναί, ταὰς φωνάς, ὦ φωναί· πατήρ, λιμήν, άνδριάς· καλήν, καλάς, καλά· αὐτή, αὐτήν, αὐτός· λαβών, ἰδών, λελυκώς, λυθείς.

Εξαιρέσεις: Παίρνουν περισπωμένη αντίθετα με τον κανόνα, αν και δεν προκύπτουν από συναίρεση:

οι μονοσύλλαβοι τύποι της ονομ., αιτιατ. και κλητ. που έχουν χαρακτήρα ι, υ, (ου, αυ): ὁ κῖς, τὸν κῖν, ὦ κῖ, τοὺς κῖς - ἡ δρῦς, τὴν δρῦν, ὦ δρῦ, τὰς δρῦς - ὁ βοῦς, τον βοῦν, ὦ βοῦ, τους βοῦς - ἡ γραῦς, τὴν γραῦν, ὦ

η αιτιατική πληθ. των ονομ. σε -ὺς (γεν. -ύος), αν τονίζεται στη λήγουσα: τους ἰχθῦς

η ονομ., αιτ. και κλητ. του ενικού των ουδετέρων *πῦρ* και *οὖς*

η ονομ. και κλητ. του ενικού του θηλ. *ἡ γλαῦξ* (= κουκουβάγια»]

η κλητ. του ενικού των ονομ. σε -εύς: ὦ βασιλεῦ

β) Η μακροκατάληκτη γενική και δοτική των πτωτικών, όταν τονίζεται στη λήγουσα, παίρνει περισπωμένη:

τοῦ ποιητοῦ, τῷ ποιητῇ· τῶν ποιητῶν, τοῖς ποιηταῖς-τῆς φωνῆς, τῇ φωνῇ· τῶν φωνῶν, ταῖς φωναῖς·

τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς αγαθῆς, τῷ άγαθῷ, τῇ αγαθῇ· τῶν αγαθῶν, τοῖς άγαθοῖς, ταῖς άγαθαῖς κτλ.·

αὐτοῦ, αὐτῆς, αὐτῷ, αὐτῇ· αὐτῶν, αὐτοῖς, αὐταῖς κτλ.

Εξαιρέσεις: Τα αττικόκλιτα ουσιαστικά φυλάγουν σε όλες τις πτώσεις τον ίδιο τόνο που έχει η ονομαστική του ενικού και στην ίδια συλλαβή: *ὁ λεὼς, τοῦ λεὼ κτλ., ὁ ταῶς, τοῦ ταῶ κτλ., ὁ πρόνεως, τοῦ πρόνεω κτλ.*

γ) Στα πτωτικά (βλ. § 74), όπου τονίζεται η ονομαστική του ενικού εκεί τονίζονται και οι άλλες πτώσεις του ενικού και του πληθυντικού, εκτός αν εμποδίζει η λήγουσα:

λέων, λέοντος, λέοντες κτλ. - αλλά: *λεόντων* (βλ. § 38,» 2)·

αρρην, άρρενος, άρρενες κτλ. - αλλά: *αρρένων*·

ἕκαστος, ἕκαστον, ἕκαστοι κτλ. - αλλά: *ἑκάστου, ἑκάστων, ἑκάστους*

Εξαιρέσεις βλ. § 88, 3 και § 145.

Στα πρωτόκλιτα ουσιαστικά η γενική του πληθ. τονίζεται στηλήγουσα και παίρνει περισπωμένη:τῶν νεανιῶν, τῶν θαλασσῶν.

Τα μονοσύλλαβα ονόματα της γ΄ κλίσης στη γενική και δοτική όλων των αριθμών τονίζονται στη λήγουσα: ἡ φλόξ, τῆς φλογός, τῇ φλογί, τῶν φλογῶν, ταῖς φλοξί. Εξαιρούνται τα μονοσύλλαβα *ἡ δᾲς, ὁ θὼς* (=τσακάλι*), το οὖς, ὁ παῖς, ὁ Τρὼς* και *το φῶς* που τονίζονται στη γεν.πληθ. στην παραλήγουσα:*τῶν δᾴδων, τῶν θώων, τῶν ὤτων, τῶν παίδων, τῶν Τρώων, τῶν φώτων.*

δ) Η λήγουσα που προέρχεται από συναίρεση, όταν τονίζεται, κανονικά παίρνει περισπωμένη:

(τιμάω) τιμῶ, (τιμάων) τιμῶν, (έπιμελέες) επιμελεῖς-

παίρνει όμως οξεία, αν πριν από τη συναίρεση είχε οξεία η δεύτερη από τις συλλαβές που συναιρούνται:

(ἑσταώς) ἑστώς, (κληίς, κλῄς) κλείς.

ε) Στις σύνθετες λέξεις ο τόνος κανονικά ανεβαίνει ως την τελευταία συλλαβή του πρώτου συνθετικού, αν επιτρέπει η λήγουσα: (σοφός) πάν-σοφος, (πόλις) ακρόπολις, μεγαλόπολις, (πήχυς) εἰκοσάπηχυς· (έλθέ) ἄπελθε, (δός) ἀπόδος· (φρήν) ό μεγαλόφρων, το μεγαλόφρον

5. Άτονες λέξεις

Δέκα μονοσύλλαβες λέξεις της αρχαίας ελληνικής δεν παίρνουν τόνο και γι' αυτό λέγονται άτονες λέξεις. Αυτές είναι

τα άρθρα ὁ, ἡ, οἱ, αἱ·

οι προθέσεις *εἰς, ἐν, ἐκ* (ἢ *ἐξ*)·

τα μόρια *εἰ, ὡς, οὐ* (ἢ *οὐκ* ἢ *οὐχ*)

6. Εγκλιτικές λέξεις. Έγκλιση του τόνου

Μερικές μονοσύλλαβες ή δισύλλαβες λέξεις συμπροφέρονται τόσο στενά με την προηγούμενη, ώστε ακούονται σαν ν' αποτελούν μαζί της μία λέξη· γι' αυτό ο τόνος τους κανονικά ή χάνεται ή ανεβαίνει στη λήγουσα της προηγούμενης λέξης ως οξεία (πβ. τα νεοελληνικά: ό αδερφός μου, ό δάσκαλός μου).

Οι λέξεις αυτές λέγονται **εγκλιτικές λέξεις** ή απλώς **εγκλιτικά.**

α) Συχνότερα εγκλιτικά της αρχαίας ελληνικής είναι:

οι τύποι των προσωπικών αντωνυμιών μοῦ, μοί, μέ – σοῦ, σοί, σέ -οὖ, οἷ, ἓ

όλες οι πτώσεις ενικού και πληθυντικού της αόριστης αντωνυμίας *τὶς – τὶ* εκτός από τον τύπο του ουδέτ. πληθ. *ἅττα* (= τινά = μερικά)

όλοι οι δισύλλαβοι τύποι της οριστικής του ενεστώτα των ρημάτων *εἰμί* (= είμαι) και *φημὶ* (= λέγω)

τα επιρρήματα πού, ποί, πόθεν -πώς, πή (ἢ πῄ). ποτὲ

τα μόρια *γέ, τέ, τοι, πέρ, πώ, νὺν* και το πρόσφυμα *δὲ* (διαφορετικό από το σύνδεσμο *δὲ*)

β) Ο τόνος των εγκλιτικών χάνεται:

σε όλα τα εγκλιτικά (μονοσύλλαβα ή δισύλλαβα), όταν η προηγούμενη λέξη είναι οξύτονη ή περισπωμένη: ναός τις, καλόν εστί (με οξεία και όχι βαρεία στην προηγούμενη λέξη· βλ. § 38, 8) - τιμώ σε, τιμώ τινας·

μόνο στα μονοσύλλαβα εγκλιτικά, όταν η προηγούμενη λέξη είναι παροξύτονη: γέρων τις, παιδεύω σε.

γ) Ο τόνος των εγκλιτικών ανεβαίνει στη λήγουσα της προηγούμενης λέξης (ως οξεία), όταν η προηγούμενη λέξη είναι προπαροξύτονη ή προπερισπώμενη ή άτονη ή εγκλιτική:

ἔλαφός τις, ἔλαφοί τινες – κῆπός τις, κῆποί τινες- Ἀριαῖός τε - ἔν τινι τόπῳ - εἴ τις βούλεται – εἴ τίς ἐστί μοι φίλος.

δ) Ό τόνος των εγκλιτικών μένει στη θέση του (δηλ. δε γίνεται έγκλιση τόνου):

όταν η προηγούμενη λέξη είναι παροξύτονη και το εγκλιτικό δισύλλαβο: λόγοι τινές, ανθρώπων τινῶν, φίλοι εἰσίν·

όταν η προηγούμενη λέξη έχει πάθει έκθλιψη ή όταν πριν από το εγκλιτικό υπάρχει στίξη: καλόν δ' ἐστίν - Ὅμηρος, φασί, τυφλὸς ἦν·

όταν υπάρχει έμφαση ή αντιδιαστολή: παρὰ σοῦ, πρὸς σέ· ταῦτα σοὶ λέγω, οὐκ ἐκείνῳ.

Β'. Τα πνεύματα και η χρήση τους

1. Πνεύματα

Κάθε λέξη που αρχίζει από φωνήεν ή δίφθογγο ή από το σύμφωνο ρ παίρνει πάνω σ' αυτό ένα ιδιαίτερο σημάδι, που λέγεται πνεύμα.

Τα πνεύματα είναι δύο, η **ψιλή** (') και η **δασεία** ('): ἀήρ, εἰκών -ἀγνός, εὑρίσκω· ῥέω.

2. Λέξεις με ψιλή και λέξεις με δασεία

α)Από τις λέξεις που αρχίζουν από φωνήεν ή δίφθογγο οι περισσότερες παίρνουν ψιλή.

β) Δασύνονται κανονικά:·

1) Οι λέξεις που αρχίζουν από υ ή από ρ: ὑβρίζω, ῥόδον.

2) Τα άρθρα ὁ, ἡ, αἱ και οι δεικτικές αντωνυμίες ὅδε, ἥδε, οἵδε, αἵδε και οὗτος, αὕτη.

3) Οι αναφορικές αντωνυμίες και τα αναφορικά επιρρήματα (εκτός από τα ἔνθα, ἔνθεν): ὅς, ἥ, ὅ κτλ., ὅπου, ὅθεν κτλ.

4) Οι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας ἡμεῖς, ἡμῶν κτλ.,οὗ, οἷ, ἑ, οι αντωνυμίες ἕτερος, ἑκάτερος, ἕκαστος και οι λέξεις που σχηματίζονται από αυτές (ἡμέτερος, ἑαυτοῦ, ἑτέρωθεν, ἑκάστοτε κτλ.).

5) Οι σύνδεσμοι ἕως, ἡνίκα, ἵνα, ὅμως, ὁπότε, ὅπως, ὅτε, ὅτι, ὡς, ὥστε.

6) Τα αριθμητικά εἷς, ἕν, ἕξ, ἑπτά, ἑκατόν επίσης τα παράγωγα από αυτά- ἕνδεκα, ἑξακόσιοι, ἑβδομήκοντα, ἑκατοντάκις κτλ.

7) Οι ακόλουθες λέξεις (και όσες είναι παράγωγες από αυτές ή σύνθετες με α' συνθετικό τις λέξεις αυτές):

Α.- ἁβρός, ἅγιος, ἁγνός, Ἅδης, ἁδρός, ἀθρόος (στην αττική διάλεκτο), αἷμα, Αἷμος, αἱρέω-ῶ, αἱ ἁλαί (= η αλυκή), ἅλας, Ἁλιάκμων, γεν. -όνος, Ἁλίαρτος, ἁλιεύω (μτγν.). Ἁλικαρνασσός, ἅλις (= αρκετά), ἁλίσκομαι-ἅλωσις, ἅλλομαι (=πηδώ), Ἁλόννησος, ἁλουργίς, γεν. -ίδος (μτγν.). ὁ ἁλς, γεν. του ἁλός (= αλάτι· συχνά σε πληθ. οἱ ἅλες = αλάτι, αλυκή), ἡ ἅλς, γεν. της ἁλός (= θάλασσα), ἁλτήρ, πληθ. ἁλτῆρες, ἅλυσις, ἡ ἅλως (= αλώνι), ἅμα, ἅμαξα, ἁμαρτάνω, ἅμιλλα, ἅμμα (= δέσιμο, κόμπος- από το ατττω), ἁνυτω (αλλά και ἀνύ(τ)ω), ἁπαλός, ἅπαξ, ἁπλούς, ἅπτω-ἅπτομαι, ἅρμα, ἁρμόζω, ἁρμονία, ἁρμός, ἅρπαξ - ἁρπάζω, ἁφή, ἀψίκορος, ἀψίς. γεν. -ῖδος.

Ε.- (Ἑβραῖος), το ἕδος (= θρόνος, ναός, άγαλμα), ἕδρα, ἑδώλιον, ἕζομαι (= κάθομαι), εἱλόμην (αόρ. β' του αἱροῦμαι), εἵμαρται – εἱμαρμένη, εἴργνυμι και

εἰργνύω (= εμποδίζω την έξοδο, κλείνω μέσα· ενώ εἴργω = εμποδίζω την είσοδο, αποκλείω), εἰρκτή, Ἑκάβη, ἑκάς (= μακριά), Ἑκάτη, ἑκών, Ἑλένη, Ἑλικών (γεν. -ῶνος), ἡ ἕλιξ, ἑλίττω (= τυλίγω, στρέφω), ἕλκος, ἕλκω (μεταγ. ελκύω), Ἑλλάς, Ἕλλην, ἡ ἕλμινς (γεν. -ινθος = σκουλήκι των εντέρων), το ἕλος, ἕνεκα ή ἕνεκεν, ἑξῆς, ἕξω (μέλλ. του ρ. έ~χω), ἑορτή, ἕρκος (= φραγμός), ἕρμα, ἑρμηνεύω, Ἑρμῆς, ἕρπω, ἑσπέρα, ἕσπερος, ἑσπόμην (αόρ. β' του ἕπομαι), ἑστιάω-ῶ, ἑταῖρος, ἕτοιμος και ἑτοῖμος, εὑρίσκω, ἐφθός (= βραστός· για τα μέταλλα = καθαρισμένος με φωτιά, καθαρός), ἕψω (= βράζω), ἕωλος (= παλιός, όχι πρόσφατος), ἡ ἕως (= πρωί).

Η.- Ἥβη, ἡγέομαι –οῦμαι, ἥδομαι, ἥκιστα, ἥκω, ἧλιξ (= συνομήλικος. σύντροφος), Ἡλιαία, ἥλιος, ἧλος (= καρφί), ἡμερα, ἥμερος, ἡμι-(αχώριστο μόριο), ἥμισυς, ἡ ἡνία και τα ἡνία (= χαλινός), ἦπαρ, Ἥρα, Ἡρακλής, Ἡρόδοτος, ἥρως, Ἡσίοδος, ἥσυχος, ἧττα, ἡττάομαι -ῶμαι, ἥττων, Ἥφαιστος.

Ι.- ἱδρύω, ἱδρώς, ἱέραξ, ἱερός, ἵημι, ἱκανός, ἱκέτης, ἱκνέομαι –οῦμαι, ἱλάσκομαι, ἱλαρός, ἵλεως, ἱμάς, ἱμάτιον, ἵμερος (= πόθος), ἵππος, (μεταγεν. ἵπταμαι), ἵστημι, ἱστός - ἱστίον, ἱστορία, ἱστορέω -ῶ, ἵστωρ (γεν. -ορος =έμπειρος, γνώστης).

Ο.- ὁδός, ὁλκάς (= πλοίο που ρυμουλκείται, φορτηγό), ὁλκή (= έλξη,εισπνοή, βάρος), ὁ ὁλκός (= μηχάνημα με το οποίο έσερναν τα πλοία, λουρί, χαλινός, τροχιά, αυλάκι), ὅλμος, ὅλος, ὁρμαθός, ὁρμή, ὁ ὅρμος, ὁ ὅρος, το ὅριον, ὁρίζω, ὁράω -ῶ, ὅσιος.

Ω.- ὥρα, ὡραίος, ὥριμος.